

Тищенко В.М.

ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ НА РОЛЬ ПОДАТКІВ ЯК ІНСТРУМЕНТУ ЕКОНОМІЧНОГО І СОЦІАЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

У статті розглянуто вплив податкового регулювання на розвиток економічних та соціальних процесів, досліджено трансформацію поглядів на роль і функції податків.

***Ключові слова:** податки, теорії оподаткування, функції податків, принципи оподаткування.*

Постановка проблеми. Податки як форма фінансових відносин виникли з появою держави ще в найдавніші часи. Протягом багатьох століть вони слугували засобом перерозподілу суспільних благ на користь правлячих класів. Разом з тим, як свідчить історичний досвід, податки можуть виступати важливим регулятором економічного і соціального розвитку країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Істотним внеском у розвиток і вдосконалення теоретичних розробок, що стосуються сутності податків, розвитку податкових теорій є наукові праці Андрущенка В. Л., Василика О.Д., Данілова О.Д., Золотько І.А., Іванова Ю.Б., Коломієць Н.О., Крисоватого А.І., Мединської Т.В., Олійника О.В., Опаріна В.М., Соколовської А.М., Соскіна О.І., Тимченко О.М., Федосова В. М., Юрія С. І., Юшка С.В. та інших.

Метою даної статті є дослідження еволюції поглядів на роль податків та їх впливу на розвиток економіки і соціальної сфери.

Виклад основного матеріалу. Запровадження податків у різні часи і в різних країнах мало свої особливості. На перших етапах розвитку державності, зокрема в Стародавньому Єгипті, сплата податків базувалася на релігійних віруваннях людей і була спрямована на вилучення частини матеріальних благ населення на користь правителя держави. Це було характерним і для всіх близькосхідних держав ранньоісторичного періоду.

На відміну від них, у давньогрецькій державі й Стародавньому Римі необхідність сплати податків обґрунтовувалась надзвичайними потребами держави. Розмір податків залежав від передбачених витрат. Рішення про їх встановлення не приймались одноосібно, а розглядались Радою чи Сенатом, і були продиктовані, насамперед, необхідністю утримання війська. Дуже часто податки справлялись у вигляді добровільних пожертвувань громадян, оскільки примусові платежі на користь держави вони вважали посяганням на власну свободу, як це було у Стародавній Греції.

Таким чином, від початку заснування перших держав до XV століття справляння податків базувалось на релігійних віруваннях людей або було пов'язане із першочерговими потребами держави. Податки в той час сплачувалися нерегулярно і виконували лише одну функцію – фіскальну. Саме на цей період припадає зародження в Стародавньому Римі цивілізовано оформленого майнового й поголовного оподаткування [1].

Перші письмові свідчення, які несуть у собі спробу теоретичного обґрунтування необхідності й невідворотності податків можна знайти у Біблії та роботах релігійних діячів і філософів античного світу. В основу перших наукових уявлень про податки було покладено початкові податкові форми взаємовідносин держави в особі верховної влади та громадян, які базувалися на практичному досвіді тогочасного оподаткування [2, с.17].

Наукові теорії податків з'явилися у XIII ст., коли у працях Фоми Аквінського було зроблено перші спроби обґрунтування сутності податків, які він вважав «дозволеною формою пограбування» народу, засобом покриття надзвичайних витрат [1].

У кінці XV століття меркантилісти в особі Нікколо Маккіавеллі та Джованні Ботеро також стверджували, що податки є надзвичайним доходом держави. Вони розпочали працю над удосконаленням системи стягнення податків [3].

У середині XVII ст. податки набули статусу постійного джерела доходів, тобто почали справлятися регулярно. Зростання ролі податків та їх питомої ваги у державних доходах призвело до подальшого розвитку науки про оподаткування.

У цей час у Франції з'являється теорія податків, засновником якої був Ш. Монтеск'є. Необхідність сплати податків він аргументував тим, що громадяни повинні ділитися своїм майном з державою, оскільки вона захищає їх і створює умови для життя та діяльності, гарантує порядок і свободу. Ш. Монтеск'є вважав, що жодне питання не потребує стільки мудрості, як визначення тієї частини, яку у підданих потрібно забирати, а яку частину залишати. Він був прихильником непрямого оподаткування [1].

Наприкінці XVIII ст. найпомітніший вплив на розвиток податків справляють погляди французьких фізіократів (Ф.Кене, А.Тюрго та інших), які вперше обґрунтували зв'язок між оподаткуванням та зростанням обсягів виробництва. Так, зокрема, Ф.Кене вважав, що недосконала система оподаткування може бути однією з причин скорочення обсягів виробництва [4].

Свій погляд на теорію податків висловлював англійський вчений Дж. Мілль, який стверджував, що кожен громадянин обов'язково повинен отримувати від держави послуги у вигляді допомоги та підтримки, а натомість віддавати взамін певну частину своїх доходів. Саме Дж. Мілль першим запропонував запровадження неоподаткованого мінімуму доходів громадян, розмір якого, на його думку, повинен бути не меншим за прожитковий мінімум. Він наполягав на необхідності оподаткування спадщини, тому що всі члени суспільства повинні мати рівні умови на початку життя [2]. Вчений виступав проти запровадження прогресивного оподаткування, оскільки був переконаний у тому, що більші податки за більші доходи є несправедливими і спрямовані проти тих, хто більше і старанніше працює. Дж. Мілль писав: «Оподатковувати великі доходи вищим відсотком, аніж малі, – означає оподатковувати працелюбність, ощадливість, карати Людину за те, що вона працює старанно... заощадила більше, ніж сусід... Справедливе й мудре законодавство не повинно спонукати до того, щоб марнувалися, а не зберігалися плоди чесної праці» [5].

Представниками класичної політекономії А. Смітом та Д. Рікардо було ґрунтовно досліджено питання економічної природи податків. Вони негативно ставилися до податків, зокрема непрямих, і аналізували співвідношення між державними витратами і податками. Найбільшою заслугою А. Сміта в теорії податків є розробка ним принципів оподаткування. В роботі «Дослідження про природу та причини багатства народів» (1776) ним було сформульовано чотири класичні принципи оподаткування:

1) піддані держави повинні брати участь в утримуванні уряду відповідно до свого доходу, яким вони користуються під захистом держави;

2) податок, який зобов'язана сплачувати кожна окрема особа, мусить бути точно визначений (строк сплати, спосіб платежу, сума платежу);

3) податок повинен стягуватися в той час або таким способом, які найзручніші для платника;

4) податок має бути розроблений таким чином, щоб він брав із кишені народу якомога менше понад те, що він приносить у державну скарбницю[6].

Ще задовго до А.Сміта в своїй праці «Трактат про податки та збори» (1662) У. Петті намагався визначити, яким чином має бути побудована податкова система, і вперше сформулював принципи оподаткування, до яких належать: пропорційність оподаткування, відсутність податкової дискримінації, ефективність використання зібраних податків, застосування різних штрафних санкцій до тих, хто ухиляється від сплати податків,

запобігання подвійному оподаткуванню, простота та прозорість при обкладанні податками, можливість стягнення податків як у грошовому, так і в натуральному виразі, співвідношення податкових надходжень та державних витрат, неможливість застосування великого розміру податків для всіх громадян і можливість притягнення тимчасово вільних грошових коштів населення тощо [7].

Розробляючи зазначені принципи, вчені намагались встановити правила, необхідні для створення і функціонування податкових систем різних країн.

Інший представник класичної політекономії Д. Рікардо застерігав від підвищення ставок податків, розглядаючи їх як перешкоду для розвитку виробництва. У своїй науковій праці «Початки політичної економії та обкладання податками» (1817) він висловив думку про роль та значення податків у регулюванні економіки та соціальної сфери [8]. Д. Рікардо вважав високі податки «великим злом», яке призводить до зниження обсягів виробництва, інвестиційної активності, попиту. Водночас вчений був прихильником прогресивного оподаткування доходів.

Велику роль податкам як інструменту соціального регулювання відводив швейцарський вчений Ж. Сімонді. Згідно з його теорією оподаткування, яка отримала назву «теорії насолоди», податки – це ціна, яка сплачується громадянами за отримані блага, якщо надходження від податків дійсно використовуються для надання цих благ. У своїй праці «Нові початки політекономії» він писав: «Громадяни повинні дивитись на податки, як на винагороду за наданий урядом їм захист. Податки, які сплачуються, повинні по справедливості відповідати тим вигодам, яке суспільство надає громадянам та тим витратам, які воно здійснює заради них... При допомозі податків, кожен платник купує не що інше як насолоду, яку він отримує від суспільного порядку, правосуддя, забезпечення охорони особистості і власності» [9].

Німецький економіст А. Вагнер у своїх працях теж надавав суттєвого значення впливу податків на розвиток соціальної сфери. Він виступав за прогресивне оподаткування капіталу і спадщини щоб здійснити перерозподіл національного багатства на користь громадян з низькими доходами. Заслуга А. Вагнера полягає в доповненні принципів оподаткування, розроблених А. Смітом. В них поєднувались інтереси платників податків з державними інтересами. Учений був переконаний, що система оподаткування в суспільстві базується на дев'яти принципах, які об'єднуються в чотири групи:

1 група – фінансові принципи (достатності, еластичності);

2 група – економічні принципи (вибір джерел оподаткування та виду податків з урахуванням їх впливу на платників);

3 група – принципи справедливості (універсальності та рівності в оподаткуванні);

4 група – принципи ефективності (визначеності, зручності сплати та зменшенні витрат при справлянні податків) [4].

Розвиток економічних відносин сприяв тому, що податки, крім фінансової функції, все більше справляли регулюючий вплив на розвиток економіки та соціальні процеси. Все це знаходило відображення у наукових дослідженнях.

Важливий внесок у теорію податків зробив представник шведської школи К. Віксель, який уперше дослідив роль податків у підвищенні рівня життя суспільства.

У 30-і роки ХХ століття набула поширення теорія Джона М. Кейнса про державне втручання в економіку. Він вважав податки найважливішим інструментом регулювання економіки. Як стверджував учений, держава може стримувати дію об'єктивних економічних законів та сприяти досягненню рівноваги в суспільстві за допомогою податків. Він виступав за прогресивність в оподаткуванні. Використовуючи доктрину Дж. Кейнса в умовах Великої депресії, США зуміли успішно вийти із стану наймасштабнішої економічної кризи [10].

На зміну кейнсіанській теорії у сучасному світі прийшла неокейнсіанська теорія. Вона є достатньо актуальною, адже в умовах ринку дуже часто виникають негативні ситуації і процеси, які неможливо перебороти без державного втручання в економіку.

Визначити залежність між розмірами загальної суми податків, які отримує бюджет, і загальною ставкою оподаткування фізичних та юридичних осіб намагався американський економіст А. Лаффер. Він розрахував, що при збільшенні податкових ставок до певної величини зростають надходження до бюджету. Проте, при подальшому зростанні ставок оподаткування доходу бюджету поступово зменшуються за рахунок ухилення від сплати податків платниками.

Протягом тривалого часу теорія і практика оподаткування вдосконалювалася, одночасно змінювалася і роль податків. Якщо сплата перших податків обмежувалася фіскальною функцією, яка забезпечувала зростання державних доходів, то з удосконаленням економічних відносин податки починають все більше справляти регулюючий вплив на економічну діяльність та соціальну сферу.

Регулююча функція податків реалізується, насамперед, шляхом встановлення диференційованих ставок та різного роду пільг для платників. Зниження ставок податків призводить до збільшення обсягів виробництва, а відтак і прибутку, стимулює інвестиційну активність, впливає на зростання попиту з боку населення. Стримуючий вплив податків на рівень виробництва окремих галузей можливий за умови встановлення високих ставок податків.

Соціальна функція податків полягає у вирівнюванні доходів різних соціальних груп населення. Вона може реалізуватись як шляхом прогресивного оподаткування, так і встановленням неоподаткованого мінімуму, податкової соціальної пільги, податкових знижок, пільг для різних соціальних груп тощо. Ця функція податків сьогодні має неабияке значення як в країнах з високим розвитком економіки, так і в Україні, для якої характерна вражаюча диференціація доходів населення.

Подальший розвиток науки про оподаткування пов'язаний з виникненням значної кількості найрізноманітніших податків, які відрізнялись як механізмами стягнення та регулювання, так і підходами до оподаткування. Виникла потреба їх систематизації і класифікації.

Перші спроби класифікації податків були зроблені французьким вченим Ж. Боденом ще наприкінці XVI ст. Він поділив податки на:

- прямі, які справляються з доходу та майна платника податку залежно від його платоспроможності;
- непрямі, які залежать від обсягу споживання (податки на товари і послуги, що сплачуються в ціні).

Наприкінці XVII ст. англійський вчений Джон Локк використав для поділу податків на прямі і непрямі критерій перекладання податків. Він аргументував це тим, що будь-який податок, з кого б він не стягувався, в кінцевому підсумку буде перекладений на землевласника, оскільки лише його дохід є дійсно чистим, з якого платять податки. Тому поземельний податок є прямим, а решта – непрямі.

Така класифікація проіснувала майже три століття. Водночас робились спроби доповнити класифікацію за іншими ознаками, але одностайної думки з цього приводу не було досягнуто.

Сучасна класифікація податків з поділом їх на прямі і непрямі склалася в результаті історичної еволюції теорії і практики оподаткування. Сьогодні вчені дійшли висновку, що між прямими і непрямими податками повинно бути співвідношення, яке встановлюється під впливом економічних, політичних та інших факторів. Простежується взаємозв'язок між розподілом податків і ступенем економічного розвитку та рівнем життя населення країн. Непрямі податки є ефективнішими у фіскальному аспекті, тому їх найчастіше використовують у країнах, що розвиваються. Чим нижчим є рівень розвитку економіки країни і життєвий рівень населення, тим більшу частку в загальному обсязі податків займають непрямі податки. У країнах з розвинутою ринковою економікою намагаються збільшити питому вагу прямих податків у структурі доходів бюджету. Так, наприклад, прямі податки переважають у США, Канаді, Великобританії, Австралії. Переважання непрямих

податків характерне для латиноамериканських країн. Проте бувають і винятки. Зокрема, у таких розвинутих європейських країнах як Австрія, Бельгія, Німеччина, Нідерланди, Франція та Італія частка непрямих податків є достатньо вагомою.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, з початку виникнення перших податків та наукових теорій, присвячених їх обґрунтуванню, наука оподаткування пройшла довгий шлях теоретико-методологічного осмислення й обґрунтування та практичної апробації. Цей процес продовжується й дотепер. Він направлений, насамперед, на розв'язання таких важливих проблем, як визначення критичного рівня податків, їх ролі щодо економічної діяльності та соціального регулювання, спричинених подальшим розвитком суспільства та розширенням функцій держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Василик О. Д. Податкова система України: [навч. посібник] /О.Д. Василик – К.: Поліграфкнига, 2004. – 478 с.
2. Фрадинський О. А. Розвиток теорій оподаткування в період становлення світової фінансової науки / О.А. Фрадинський // Вісник Хмельницького національного університету. – 2011. – №6. – Т.1. – С. 17-21.
3. Макиавелли Н. Государь. Размышления над первой декадой Тита Ливия / Н. Макиавелли ; [пер. с итал.]. – Минск : Харвест, 2004. – 704 с.
4. Ядгаров Я. С. История экономических учений/ Я.С. Ядгаров //4-е изд., перераб. и доп. – М.: 2009. – 480 с.
5. Милль Дж. С. Основы политической экономии: в 3 т. / Джон Стюарт Милль: [пер. с англ.]; – М.: Прогресс, 1981. Т. 3. Влияние общественного развития на производство и распределение. – 1981. – 448 с.
6. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / Адам Смит : [пер. с англ.] ; [предис. В.С. Афанасьева]. – М.: Эсмо, 2007. – 960 с.
7. Фрадинський О. А. Основи оподаткування : [навч. посібник] / О. А. Фрадинський – Львів: «Новий світ – 2000», 2010. – 344 с.
8. Рикардо Д. Соч.: в 7 т. / Давид Рикардо; [пер. с англ.]. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1955. Т. 1: Начала политической экономии и налогового обложения. – 1955. – 360 с.
9. Пушкарева В. М. История финансовой мысли и политики налогов : [учеб. пособие] / В. М. Пушкарева – М. : Финансы и статистика, 2003. – 256 с.
10. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег / Джон Мейнард Кейнс – М.: Прогресс, 1978. – 548 с.

Тищенко В.Н.

ЭВОЛЮЦИЯ ВЗГЛЯДОВ НА РОЛЬ НАЛОГОВ КАК ИНСТРУМЕНТА ЭКОНОМИЧЕСКОГО И СОЦИАЛЬНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

В статье рассмотрено влияние налогового регулирования на развитие экономических и социальных процессов, исследована трансформация взглядов на роль и функции налогов.

Ключевые слова: *налоги, теории налогообложения, функции налогов, принципы налогообложения.*

Tyschenko V.

THE EVOLUTION OF VIEWS ON THE ROLE OF TAXES AS A TOOL FOR ECONOMIC AND SOCIAL REGULATION

The article considers the impact of tax regulation on the development of economic and social processes. The transformation of views on the role and functions of taxes is examined.

Keywords: *taxes, tax theory, functions of taxes, principles of taxation.*